

Etnograafiamuuseumi aastaraamat

XXV
Th, 1977

zu Beginn des XX. Jh. schwanden, sowie in Nordwestestland und auf den Inseln, wo man sich noch länger der Kochhütten bediente.

Die Analyse des gesamten Stoffes gestaltet die Umgrenzung von zwei Regionen:

1. Südwestland mit den Gebieten Süd-Pärnumaa, Viljandi-, Tartu- und Võrumaa. In dieser Region waren Stangenzelte in älterer Zeit zahlreich verbreitet, die vierwandigen Kochhütten wurden aus Balken aufgeführt. In jüngerer Zeit wurde die offene Feuerstätte durch eingemauerte Kessel und Herde abgelöst. Die Kochhütte konnte als Anbau der Sauna, seltener der Speisekammer errichtet werden. Durch die Fortdauer archaischer Elemente in der finnisch-ugrischer Völker, ferner mit den primitiven Wohnbauten der Nachbarvölker. Diese Region kennt als Bezeichnung des Stangenzeltes und auch der vierwandigen Kochhütte das alte finnisch-ugrische Wort *koda* mit abgeleiteten Varianten. Lediglich der äußerste Südosten gebraucht für das Stangenzelt die Bezeichnung *pino*. In dieser Region kamen die Kochhütten gänzlich ausser Gebrauch erst zu Beginn des XX. Jh.

2. Nordwestestland (Harju-, Lääne- und nördliches Pärnumaa) und die Inseln. Charakteristisch ist hier die reichliche Anwendung von Stein als Baumaterial der Kochhütten; auch wurden die offenen Feuerstellen weiterentwickelt, indem sie ummauert und mit einem Gewölbe versehen wurden. Die Entwicklung der Kochhüttenherde weist gemeinsame Züge mit Finnland und Schweden auf. Die Kochhütten existierten in dieser Region zahlreich bis zur Mitte des XX. Jh., auch gab es hier oft Feuerstätten auf dem Hof, die spezielle Benennungen trugen.

Mehrere Sondermerkmale erlauben diese Region in zwei Unterbereiche zu gliedern — a) Nordwestestland und b) die Inseln. In Nordwestestland führte die Entwicklung zu einfacheren ummauerten Herdformen, in Gebieten mit Saunas wurden sie oft in die letzteren (aber zahlreich auch an Schmieden) angebaut. Sowohl die vierwändige Kochhütte als auch das Stangenzelt trägt hier die niederdeutsche Lehnbezeichnung *kök* mit abgeleiteten Varianten, die auch im Gebiet Virumaa verbreitet waren. Auf den Inseln finden wir neben primitiven Feuerstellen hochentwickelte Herdformen, die in ihrem Aufbau auf Einflüsse aus dem südlichen Baltikum hinweisen. Charakteristisch für diesen Unterbereich ist der Zusammenschluss von Kochhütte, Sauna, Schmiede sowie weiteren Wirtschaftsbauten unter ein Dach. Allgemein tragen die Kochhütten hier die Bezeichnung *paargu* mit abgeleiteten Formen. Auf der Insel Muhu und stellenweise auf Saaremaa lautet die Bezeichnung *öue-kök*.

Die Grenze zwischen Süd- und Nordwestestland verläuft unklar, da über ein weites Gebiet zwischen Pärnumaa und dem östlichen Virumaa zu wenig Angaben vorhanden sind, die zudem so allgemeinen Charakter tragen, dass normalerweise bestandene Typen nicht bestimmt werden können. Offenbar handelt es sich um ein Übergangsgebiet.

HIIUMAA SUURPEREDEST

HUGO PUSS

Suurpere tunnusteks on teatavasti mitme suguluses oleva perekonna ühine majapidamine ning allumine ühisel perekonnapeale. Seega mõnel juhul, kui abielupaaridel on vähе lapsi, võib suurperest räkida ka kümmekonna inimese puhul. Tavaliselt oolid suurpered siiski palju rahvarikkamad, sest laste rohkus oli minevikus traditsiooniks.

Hupel kirjutas hiiplastest XVIII sajandi lõpul: «Rahvaarv on erakordselt suur... Talupojad on vagad, rahulikud ja kuulekad, lasevad endid ilma karmuseta valitseda, ja kuna neid ei rõhuta, on nad väga paljunenud... Suure rahvahulga töötu tuleb sageli elte, et viis kuni kuus perekonda ühes talus elavad, ja et ühe laua ääres kakskümmed ja enam isikut täiesti rahul üheskoos einentavad, mis muude eestlaste hulgas eriti naiste keskel kuulmatu oleks.»¹

Statistiklistest andmetest ei selgu alati, kas talus elavad inimesed moodustavad ühe perekonna või ei. Hiiumaal aga, kus palgatööjööduku kasutati vähе, oli enamikus taludest, kus üheskoos elas 15—20 inimest, kahtlemata tegemist suurperedeiga. Seda kinnitavad ka autori välitöödel kogutud materjalid. Elamike arvu järgi taludes võib seega ligikaudu ortsustada suurperedeleviku üle. Aastate 1892—1894 andmete kohaselt² leidus Emaste vallas 36, Käinas vallas 30, Kõrgessaare vallas 19 ja Pühalepa vallas 7 peret, kus oli 15 või enam perekonnaliiget. Kogu Hiiumaal oli neid seega 92, mis moodustas 4,6% taluperedeüldarvust. Talusid, kus koos elas 20 ja rohkem inimest, oli Emmastes 8, Käinas 5, Kõrgessaare 3 ja Pühalepas 1. Enamik neist oolid Hiiuma kahta suured talud, kus oli 40—47 tiinu maad

¹ Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Estland. 3. Riga, 1792, S. 572.

² Харуцин А. И. Крестьянское землевладение в Эстляндской губернии по данным 1892—94 гг. Крестьянские дворы и бобыльи усадьки, лежащие на крестьянской аренде и мызной земле в Дагенском комиссарском участке Гапсальского уезда. Ревель, 1895, с. 1—48.

ja 4—7 või isegi kuni 10 tiimi põldu. (Põhja- või Kesk-Eestis ei kuulunud sellise põllumaaga talu muidugi mitte suurte hulka.) Kolm neist olik aga popsiköhad.

Toome mõned näited Hiiumaa rahvarikkaimate talude põllumajanduslikust «jõjukusest». Hiiumaa suurim pere elas Emmaste vallas Laartsa talus. Laartsal elas 8 meest, 8 naist ja 18 last, seega kokku 34 inimest. Talul oli 61tiinu 1485 ruutsülda maad, milles põldu oli 6 tiini 2270 ruutsülda. Rendi suurus oli 69 rubla 50 kopikat aastas. Pöllupind oli Laartsal eriti kehv — «lausa tuiskliv» ühe sealset hiliseima elaniku kinnituse kohaselt. Hiiumaa rahvarikkaimate talude majanduslikud võimalused ei olnud seega soodsamad kui ülejäänud taludel. Sellest annab tunnistust ka rendi suurus, mis üldiselt määratati mõisniku poolt talu majanduslikke võimalusi arvestades. Loetletud talude rent ei olnud eriti kõrge. Pole kahtlust, et peamine elatis nendes taludes tuli muretseda väljaspool kodu.

Selle kohta, kuidas kulges elu surperes, leidub andmeid Etnograafiamuuseumi teatmaterjalil kogus. Peamised kirjeldused on pärit E. Aristelt³, kes aastatel 1932—1934 viibis korralduvalt Hiiumaal uurimistööl. Varasematele andmetele lisandus uusi ka 1969. aastal, mil materjali kogus käesoleva kirjutuse autor. Uldiseit aga mäletati nüüd juba halvasti surperedes valitsenud tööjaotust ja omandussuhteid. Et surperedega oli tegemist peamiselt küsitletud inimeste lapsepõlves, mäletati eelkõige neid fakte, mis kötsid lapse tähelepanu. Nendeks oli ühes peres näiteks liha lõikamine sõela sees ja liisu võtmise abil jaotamine, teises supikatla tööstmine mitme inimese joul jms. Hiiumaa suurpere eluolu põhjallikku kirjeldust pole tänapäeval enam võimalik saada.

Perekonnapeaks surperes oli vanaisa. Kui tema suri, lagunes suurpere sageli. Kui aga jäadi edasi koos elama, läksid peremeheõigused üle vanemale pojale. Viimast igatahes hakati peremeheks nimetama. Tegelikud valitsusohjad haaras aga enamat yanaema. Suurpere jagunes mitmeks allperekonnaks. Nendeks olid perekonnapea pojad oma abiikaasade ja lastega, peale selle vahel ka lähedased sugulased, kes olid vallalised ja abielumiseast väija joudnud.

Kogu suurpere oli ühes leivas. Toitu valmistas üks või paar inimest kogu perele ja söödi ühise laua ääres või, kui sinna kogu pere ei mahtunud, siis vähemalt ühes ruumis. Kuna toitu oli harilikult napilt, nii et lihää, kala, leiba ja mõnes peres isegi kartuleid anti jaopärist, siis oleks lahus söömine äratanud teistes pere liikmetes kahtlust. Söögilaus jagas toitu peremees või

peremeine. Mõnes peres andis ta igale lauasistujale oma osa kätte; seal aga, kus pered olid eriti suured, jaotas ta toidu vastavalt allperekondade arvule, millele järgnes toidu jaotamine allperekondades.

Suurperel olid ühised need põllusaadused, mida kasutati töiduvajadustesse rahuldamiseks: vili, kartul, aedvil, liha. Ühisid sarnuti kõik loomad peale lammaste ning kõik põllutööriis-tad. Sel ühtusel oli oma sümbol — pere-(oue)-märk.

Kuna rijetuse eest pidid hoolitsema iga allperekond ise, olik igaal allperekonnal oma lambad. «Oma» tähendas seda, et iga perekond nüitis ja sai villad igal aastal ühtedelt ja samadelts lammastelt; kuidas toimiti lambalihaga, ei ole teada. Heinad ja lambalehed olid aga kõgil ühised ja lambaid söötis ning jootis see, kel parajasti aega oli. Linad jagati igaal sügisel võrdseteks hunnikuteks ning jaotati siis liisuvõtmise abil. Vastavalt hildlaste kalduvusele kõik ise teha, ömbles mõneski suurperes iga allperekond endale ise riided, teisal ömbles neid keegi rätsepä-töös kogenud inimene kogu perele.

Hiiumaa taludes tunti viljanappust. Loomi seevastu, eriti härgi, kasvatati müügiiks. Põllumajandussaaduste müügist saadud raha oli Pereisa käsutuses. See kulus rendi maksmiseks, põllutööriistade muretseniseks ja muu vajaliku, eriti soola, suhkru ja *tule-eli* (petroleum) ostimiseks. Kui talusaadusi müüdi suuremal hulgal, jagas pereisa vahel osa raha allperekondade vahel. Tavaliselt teenis igast allperekonnast keegi raha *kõrvalt*, s. t. väljaspool kodutalu. Oma teenistusest andis ta regulaarselt osa pereisale ühiste vajadusest rahuldamiseks.

Lahkuminevad on andmed kalapüügi korraldusest surperes. Püünised võisid olla nii ühised kui ka igaal allperekonnal eraldi. Suuremad kalapüügiristad, mida aga igas talus ei leidunudki — noodad, mõrrad — olid tavalliselt ühisest, sest nende muretsemine, samuti kui kasutaminegi, oli igaühel eraldi raske. Naiste ülesandeks oli võrgulõngga ketramine ühiste püüniste tarvis, mida tehti enne, kui asuti «oma» linu ketrama.

Kodus viibivate perekonnaliikmete määras pereisa igapäevased tööülesanded. Inimesed, kes tänapäeval veel surperesid mäletavad, kinnitavad peaegu eranditult, et pereisa korraldus-tele olevat allitud vastuvaidlematult. See näib olevat olnud vabatahtlik või «teadlik» allumine, sest perekonnapea karmusest ei räägita. Allperekondade vahel, niisamuti ka abielupoolte vahel, olevat valitsenud rahu ja üksmeel. Eriti armastatakse vastandada suurperedes valitsenud «kodurahu» sagadastele lah-helidele tänapäeva abielurahva vahel; rahvas olevat tänapäeval puha «käest ära», sest isegi kaks inimest ei suutvat omavahel asju rahumeeli ajada, kuna minevikus said kakskümmend ilma

³ EA 16, 586, 587; EA 18, 182, 183, 341, 342, 438; EA 20, 349—351.

pahandusteta hakkama! On selge, et rahva mälestustes kajastuvad suurperes valitsenud inimestevahelised suhted mõnevõrra idealiseeritult. Ent menutagem siiski, et hiilaste suurperedes valitsenud üksmeelele juhtis tähelepanu ka Hupel, kes kasutas mitte rahva mälestusi, vaid oma kaasaegsetelt saadud andmeid. Suurperedes elavate hiilaste leplik meel on äratanud ka ajakirjanike tähelepanu. «Otse imestama paneb, et väga sagedasti taluperes oma kolm peremeest ilma riuta elavad, niisamuti ka nende naesed ja lapsed», kirjutatakse «Postimehes» 1899. aastal.⁴ Ajalehes märgitakse veel, et hiilaste olevat üldse võõraste vastu üllahked. Sedat teadvat eriti hästi harjakad, nende arvates olevat hiielased Eestis kõige lahkemad inimesed.

Välkeperekonnaga vörreldest oli abielupooltel suurperes töemajanduslikud küsimused otsustas ju pereisa teiste eest. Ka elu suures kollektiivis harjutas noort inimest maaest-madalast end vaos hoidma ning kaasinimesi arvestama. Tähitis oli ka see, majanduslikult teataval määral iseseisvad. Kodutalust saadi vaid osa elatusest. See piiras paratamatult perekonnapea võimu ja vähendas ka hõörumisi allperekondade vahel.

1906. aastal kirjutas hiielased autor P. Laur «Postimehes», et kui tema aastat seitsme tagasi veel oma isatalus elas, oli seal 27 inimest ning neli «leiba» ja viis «piima».⁵ Seega on võimalik, ei leidus ka üksikuid suurperesid, kus omandussuhhted olid mõnevõrra erinevad käesolevas artiklis kirjeldatust. Sellele näib osutavat ka eelmises talus mainitud kolm peremeest ühes maja-pidamises. Järelikult olid sellistes peredes erinevad ka inimestevahelised suhted ja tööjaotus. Andmete enamik kinnitab aga ühe peremehe, ühiste loomade ja ühise toidumajanduse olemasolu.

Suurperede kohta Eestis on minevikus vähe andmeid kogutud. Lühikesed kirjeldused on olemas Avinurmet⁶ ja Haanjast.⁷ Mingeid olulisi erinevusi, vörreldest Hiiumaaga, nendest kirjeldust ei ilmne.

Suurperes leidus minevikus paljudel rahvastel. Kapitalistlike suhete areng viis tavaselt suurperede lagunemisele. Eestis säilisid nad peamiselt seal, kus rahvas peale pöllutöö tegelis mitmesuguste kõrvaltöödega. Hiilaste kõrvalteenistusharud

olid nii maal kui ka merel väga mitmekesised, Avinurme ja Haanja aga kuulusid Eesti põliste kodutöönduspiirkondade hulka. Puhi pöllumajandusrajoonides pidid noored paratamatult kodust lahkuma (peale ühe — tavaselt vanema poja —, kes pärüs talu), sest maa poleks suutnud suurt arvu inimesi üleval pidada. Hiiumaal muutis aga elu talutavaks see, et võimalusel meresöiduks, kalapüügiks ja muudeks kõrvaltegevusaladeks olid suhteliselt head.

Hiiumaa «segamajanduse» tõttu oli suurperere mõneski suhtes otstarbekam välkeperekonnast. Rahva mälestustest võib järel-dada, et suurperes leidus alati kodus töövõimelisi mehi, samal ajal kui nad mujal mereneeste, kalurite ja ulgtööliste perekondades sageli puudusid, eriti kevadisel pöllutööde hooajal. Kui jutustatakse sellest, kuidas naised «omapead» vilja lõikasid või vedasid pöllule kogu sõnniku, on ikka tegemist välkeperekonnaga. Suurperedest rääkides on seestast mälestustes esikohal inimeste rohkus ja nendevaheliste suhetega omapära. Ka naistöötajöödu sai suurperes otstarbekamalt kasutada: koduses «naiste tööd», magu söögikeetmine, loomade söötmine, toakoristamine jm. jäid väheste kojujääjate hoolek, enamik naisi võis aga siirduda väljistöödele. Kuna taluperedes elati lihtsat ja vähendoudlikku elu, ei võtnud koduses tööd palju aega. Üksikud hiielased teavad jutustada, et kaugemas minevikus olevat naised Hiiumaal mitte ainult pöllutöödest, vaid kõikidest väljistöödest rohkem osa võtnud kui naaberrahvastel, oolid mittepöllumajanduslikud elatustanud ja metsatöödel käinud.

Ei saa siiski väita, et majanduse struktuur oleks alati ja igal pool surperede säilimisel kapitalismi tingimustes määrava tähtsusega. Karjalastel⁸ ja vepslastel⁹, kus suurpered säiliisid kauem kui naaberrahvastel, oolid mittepöllumajanduslikud elatustalad silmapaistvalt levinud. Seeastu ungari külad, kus suurperes leidus veel käesolevra sajandi esimesel poolelgi, oolid põhiliselt pöllumajandusliku iseloomuga.¹⁰

Esimene maailmasõja eelsetel aastatel toimus Hiiumaa talude hulgalline päriseksostmine. See viis palju edede surperede lagunemisele. Talud jaotati ning osa endisi suurpere liikmeid sai omaette peremeesteks. Siiski leidus Hiiumaal üksikuid surperesid veel 1930.-ndatel aastatelgi.¹¹

Suurperede lagunemist näitab ka suurperedest pärit imimeste

⁴ «Postimees», 1899, 6. aug.

⁵ Laur, P. Hiiumaast ja rahvast.

⁶ Vires, A. Eesti rahvapärane puutoöndus. Thn., 1960, lk. 230.

⁷ Normann, P. Kuidas muistis elati. — «Elu», 1931, 24. dets.

⁸ Piha, K. Suurperethe karjalaissa tööteiseossä. Turku, 1964, 247 s.

⁹ Autori välitöö 1968, Leningradi oblasti Boksitogorski rajoon.

¹⁰ Barabas, J. Die Grossmilie in Ungarn. — In: Ethnologia Europaea 1972, 6 : 1. Göttingen, 1973, S. 102—104.

¹¹ EA 16, 587.

osatähtsuse vähenemine elanikkonna hulgas. Ligikaudse ettekujuutuse sellest annab järgnev tabel, mis on koostatud 1970. aastal Hiiumaal toimunud ankeetküsitluse andmete põhjal.¹²

Sünniaasta	Küstiletud elanikke	Sündinud taludes, kus elas 15 või rohkem inimest	Viimaste osatähtsus (%)
kuni 1890	168	14	8,4
1891—1900	234	17	7,3
1901—1910	246	15	6,2
1911—1920	173	3	1,7
1921—1930	199	1	0,5

О БОЛЬШИХ СЕМЬЯХ НА ХИЙУМАА

Х. ПУССЬ

Резюме

На острове Хийумаа довольно долго сохранялись большие патриархальные семьи. Согласно данным 1892—1894 гг., в 92 крестьянских усадьбах (4,6% от общего числа крестьянских дворов) жило по 15 и больше человек. В большинстве случаев это были большие семьи, причем средства существования они добавали, помимо земледелия, отхожими промыслами, для которых на Хийумса имелись довольно хорошие возможности.

Большая семья обычно объединяла три поколения. Главой семьи считался дедушка, а после его смерти старший сын или бабушка. Все входящие в состав большой семьи семейные ячейки вели общее домашнее хозяйство и пользовались общими земледельческими орудиями. Об одежде каждой семейной ячейки заботилась самостоительно. Работающие вне дома члены большой семьи должны были вносить главе семьи регулярный взнос из своих доходов для покрытия общих расходов.

Количество таких больших семей все время уменьшалось. К 1930 г.

они почти исчезли.

В общих чертах большая семья на о-ве Хийумаа походила на большие семьи, распространенные в Эстонии в т. н. районах смешанного хозяйства (Авинурме, Хаанья).

GROSSFAMILIEN AUF HIIUMAA

H. PUSS

Zusammenfassung

Patriarchalische Grossfamilien bestanden auf der Insel Hiiumaa verhältnismässig lange. 1892—1894 soll es auf der Insel 92 Bauernhöfe (4,6% der Gesamtzahl) mit 15 und mehr Insassen geben haben; in der Mehrzahl handelte es sich dabei um Grossfamilien. Auf derartigen Bauernhöfen beschäftigte man sich neben der Landwirtschaft mit verschiedenen weiteren Erwerbszweigen, wozu auf Hiiumaa recht gute Möglichkeiten bestanden. Die Grossfamilien umfassten gewöhnlich drei Generationen. Das Haupt der Familie war der Grossvater, nach seinem Tod der älteste Sohn oder die Grossmutter. Das landwirtschaftliche Gerät und die Nahrungsmitte wurden gemeinsam verwaltet. Für die Kleidung jedoch sorgte jede Teiffamilie getrennt. Außerhalb verdienende Mitglieder der Grossfamilie lieferten regelmässig einen Teil des Verdienstes an das Familienhaupt zur Deckung gemeinsamer Ausgaben ab.

Die Zahl der Grossfamilien auf Hiiumaa nahm ständig ab. In den 30er Jahren unseres Jahrhunderts gab es nur vereinzelte Grossfamilien.

Die Grossfamilien auf Hiiumaa glichen im allgemeinen denjenigen in anderen Gebieten Estlands, wo sog. gemischte Wirtschaft betrieben wurde (Avinurme, Haanja).

¹² Suurperedest pärit inimeste osatähtsus elanikkonna hulgas on endastmõistetavalit suurem kui suuperedde osatähtsus perekondade hulgas (vrd. eespool).